

Den känslomässiga bergochdalbanan *Skrivprocessen*

Jag, skrivprocessen och texten

Varför upplevs skrivprocesser ofta som något som ska lidas igenom? Kanske är det så att somliga av oss, vi som växte upp före eller runt 1980-talet, har blivit märkta av den tidiga skolundervisningen som förutsatte en förmåga hos eleverna att utan större besvär skriva klart en uppgift före rasten. Som vuxen är det inte heller ovanligt att få uppmaningen ”skriv bara ihop något”.

Vissa kan få det att låta så enkelt. Begäran ”skriv bara ihop något” skapar en förväntan på skribenten att sätta ord efter annat i glasklara meningar som bildar välformade stycken, så genomgående tydliga och trevligt formulerade. Hur kom denna typ av begäran att bli allmänt accepterad? Lyckligtvis ska elever i dagens skolundervisning få lära sig att hantera hela skrivprocessen genom processororienterad skrivundervisning. Förhoppningsvis bör därför denna ganska orimliga förväntan på eleven – att skriva klart en uppgift före rasten – vara ett minne blott. En annan sak är det för oss så kallade vuxna som på egna skakiga ben förväntas klara oss genom hela arbetslivet på de knapphändiga skrivkunskaper vi förvärvat i grundskolan.

Efter fem år inom yrken där text varit mitt främsta verktyg bestämde jag mig för att göra något åt mina ofrivilligt skakande asplövsben. Jag såg ett behov av att utveckla min vokabulär och att vidga mitt omfång av språkliga stilar. Jag ville hitta sätt att nysta fram kärnan i mina texter och bredda min variation av formuleringar för att medvetet kunna styra text efter ändamål, vare sig det gällde lättillgängliga texter till hemsidor eller formella texter till omfattande bidragsansökningar. Jag saknade konkreta redskap för att ta mig an skrivprojekt och kände ofta oro och frustration över att inte nå den givna stilens språkliga nivå – trots att kärleken till skrivandet i sig var stor.

Att skriva texter kan kännas både lustfyllt och ångestladdat, ibland på samma gång. Kanske beror det på att skrivandet är ett skapande och att detta skapande alltid börjar med ett blankt papper. För vissa är friheten som det tomma arket för med sig inspirerande, för andra är det stämningdödande. Språkvårdaren Siv Strömquist menar att allt skrivande är kreativt och att det finns två förutsättningar för att kunna skriva: tillgång till innehåll och redskap för bearbetning. Vissa tipsar om arbetssättet att bara sätta igång och skriva, men även det sättet kräver ett visst förarbete – man bör bland annat förvissa sig om textens ramar.

Att skriva en text kan jämföras med att komponera ett stycke musik. Kompositören måste ta ett antal avgörande beslut innan själva komponerandet kan äga rum. Ska stilen bli rock eller klassisk? Vilka instrument ska framföra stycket? På vilket språk och i vilken tonart ska stycket vara? Om dessa frågor inte besvarats när skapandet inleds blir slutprodukten knappast välklingande. Vana låtskrivare och utbildade skribenter har förmodligen mindre kärva kuggjul att vrida igång i sin skapandeprocess än vad gemene vardagsskribent har – vilket inte är så konstigt eftersom de smörjer dem oftare. Men även om det finns en poäng i att skriva mycket och ofta, krävs det mer för att skapa en välskriven text. En skribent behöver dels övning, dels kännedom om skrivprocessen och dels kunskaper inom textanalys och skrivregler.

Strömquist har sedan 1980-talet arbetat för att sätta processororienterad skrivundervisning i bruk vid svenska skolor och universitet. Hon konstaterar att skrivprocessens delar liknar momenten i retorikens textbildningsmodell – analys, samlande av innehåll, strukturering, formulering och bearbetning. Retorikens avslutande moment ”framförande” ersätts av textens ”publicering”, och endast momentet ”memorering” (som är direkt kopplat till talad presentation) utelämnas i skrivprocessmodellen. Dessa moment som skribenten arbetar sig igenom i varje textskapande kan delas upp i tre olika stadier: ett förberedande, ett

formulerande och ett avslutande. Även i kortare texter går man som skribent igenom skrivprocessens samtliga moment, om än omedvetet.

De som menar att det ”bara är att skriva” är emellertid omedvetna om det faktum att skribenten genomgår en utmanande problemlösningsprocess under tiden som texten tar form. För mig har varje skrivprocess inneburit en känslomässig bergochdalbana som jag ofrivilligt tagit en åktur i – jag har slungats mellan extas och uppgivenhet, och ibland kommit på mig själv med att hålla andan. Fastspänd i den imaginära tågsvagnen har jag insett att det bara finns en väg ut: att hålla mig i och åka med.

Forskning bekräftar omfattningen av skribenters inre processer. Strömquist skriver:

När man skriver ska man lösa problem på alla de olika nivåer som skrivprocessmodellen omfattar. Ofta ska detta ske samtidigt på flera olika nivåer. Det är inte konstigt att så många tycker att det är svårt, eller åtminstone besvärligt, att skriva. Det är inte bara det att det tar tid, något som förklaras av alla de olika arbetsmoment som ingår, det är ju också oerhört mentalt krävande.

Varje skribent har sina personliga utmaningar under skrivprocessens gång. För mig är det under de inledande momenten som jag behöver ta djupa andetag. Skräcken att inte lyckas pressa ur mig några överhuvudtaget sammanhängande meningar är paralyserande. Och inte nog med det, den stackars tilltänkte läsaren förväntas dessutom få ta del av något genomtänkt och världsomvälvande budskap. Ibland känns det mentala motståndet så tungt att jag vill ge upp innan jag ens har börjat. Men att ifrågasätta sin egen kompetens i detta skede både slukar energi och ökar det inneboende motståndet till att sätta igång med själva skrivarbetet. Den energin används bättre till att istället lösa problemet.

Det är tur att det finns strategier att luta sig emot, för skribenter som likt mig behöver en ledstång att följa i det dunkla töcken man kan befinna sig i vid starten av en skrivprocess (när motivationen tryter och uppgiften känns övermäktig). En strategi som kan sprida ljus i det mest kompakta dunkel är att skapa sin egen struktur för skrivprocessens moment. Strukturens form varierar mellan varje skrivuppgift och varje skribent, eftersom den både baseras på vilka moment man har lätt respektive svårt för och på vilken information man känner till respektive behöver införskaffa för att kunna utföra uppgiften.

En god idé är förstås att inleda arbetet med en analys av textens mål och syfte – vad den ska användas till och varför den skrivs – och att avsluta med publiceringen, men det är inte ovanligt att övriga moment varvas huller om buller. Innehåll kan läggas till samtidigt som formuleringar finslipas och dispositionen kan ändras när texten bearbetas. Man bör dock vara medveten om vilka moment man för tillfället fokuserar på eftersom en av de vanligaste orsakerna till skrivblockeringar är att man försöker göra alla moment samtidigt.

De norska professorerna Dysthe, Hertzberg & Løkenstgard Hoel nämner i sin bok *Skriva för att lära* två sätt att sätta igång ett skrivarbete: noga planering av texten och att därefter skriva, respektive fritt skrivande följt av en omfattande bearbetning. Jag ser dock att min skrivprocess innehåller båda dessa tillvägagångssätt. Inledningsvis lägger jag undan det vita skrikande dokumentet och börjar med planering. Mina idéer om inledning, avslut och vad som ska förmedlas med texten samlas först i en tankekarta. Däri noteras även vad jag känner till om uppgiften och frågor som ska besvaras under arbetets gång. När jag tvingas formulera mina tankar, om än i form av stödord, tenderar en glimt av en lösning att uppenbara sig samtidigt som jag märker att det frigörs utrymme för kreativitet i hjärnan. Det förefaller enklare att få en tydlig överblick över form, idéer och vad som ska lyftas i texten innan tankar om ordval och detaljer slukar allt mitt fokus. Det är dock viktigt för oss ”planerare” att inte fastna i denna bekväma fas, utan att snabbt fortsätta vidare till själva skrivandet.

När tankekartan bildats har kugghjulen rullat igång och det vita pappret upplevs en gnutta mindre skrikande. Då går jag istället in i arbetssättet att skriva mycket stoff som senare omarbetas. I skedet av att skriva ner detta första utkast är det lätt att hamna i ett självkritiskt tankesätt, men det är viktigt att undvika dessa värderande ordalag och bara börja skriva. Redigering finns det tid till senare, först måste man skapa något att utgå ifrån. När detta kritiska inledningsskede passerat och arbetet fortskrider med redigering och fortsatt informationssamlade varvat med läsarmöten, brukar både vinkel och disposition till slut utkristallisera sig.

Vad gäller just läsarmöten bör vikten av att ta dem tillvara poängteras. Hur vanligt är det inte att processen avslutas där, innan texten alls fått möta läsare? Då, när idén har tagit form och satts på pränt, disponerats och redigerats, skickas versionen ofta in som slutprodukt till lärare, chef, eller ännu värre – publicering.

Eftersom en text oftast tappar sitt syfte om ingen läser den, kan det anses dumdrigt att inte involvera någon mottagare i skapandeprocessen. En läsare kan synliggöra otydligheter i texten och även ge värdefull kännedom om dess styrkor. Med läsaren kan man passa på att diskutera vilka idéer som är intressanta och bör utvecklas, och vilka partier som kan kortas ner. Vid ett läsarmöte kan skribenten med fördel läsa upp sin text högt för att på köpet själv upptäcka vad som klingar väl och vad som inte ger resonans, en arbetsmetod som bevisats effektiv för texters utveckling. Ett annat effektivt bearbetningsverktyg är att låta sig få distans till sin text – om så bara för en natt. Att se på sin text igen efter en tids vila leder ofta textprocessen framåt med stora steg. Lika mycket som tålamod är en fiskares bästa vän, är alltså tid och distans skribentens.

Utöver strategin att lära känna sin egen skrivprocess bör man som skribent känna till vilka normer som styr det svenska skriftspråkets struktur och uppbyggnad. Det handlar om rent konkreta frågor som när olika skiljetecken kan användas, men också om mer komplexa frågor som ifall infinitivmärket *att* kan utelämnas. Kännedom om exempelvis de olika alternativen för styckesmarkering eller hur repliker ska anföras, är skribenter till gagn oavsett textens genre. Om man ska skriva ett citat är det bra att känna till vilka olika tecken som finns, eftersom citatmarkörer finns i fler format än det som används i svenskt skriftspråk (” ”). Datoranvändande skribenter bör vara uppmärksamma på att datorers skrivprogram kan vara inställda på annat än det svenska formatet. Det är inte nödvändigtvis de engelska citattecknen (“ ”) som är förinställda – det kan till och med vara tecknet för måttenheten tum (!)!

Styckesmarkering och citatteknik är några av de relativt enkla strukturella skrivregler och normer som skribenter har att förhålla sig till – enkla såvida man känner till dem, vill säga. Praktiska kunskaper som dessa ingår tyvärr inte alltid i den obligatoriska grund- eller gymnasieskoleundervisningen. Skribenten kan dock (på sina eventuellt skakiga ben) försäkra sin tillgång till informationen genom att införskaffa litteratur att själv slå upp fakta i. Språkrådets *Svenska skrivregler* och *Språkkriktighetsboken* (som getts ut av Svenska språknämnden och NE) kan rekommenderas som en början.

Vad är då syftet med att alla ska skriva efter samma normer? Anledningarna är två till antalet. För det första ökar läsbarheten eftersom läsaren kan fokusera på innehåll istället för att försöka förstå sig på skribentens egenkomponerade textform. För det andra blir skribentens chans att faktiskt nå ut med det man vill förmedla större. Utan skrivregler riskerar texten att hinna bli otydlig på vägen mellan skribent och läsare.

En annan aspekt att ta i beaktande för att uppnå en välskriven text är vem mottagaren är. I stor grad skiljer sig en texts form om målgruppen är gemene man i en dagstidning, vänner i den personliga bloggen eller en receptläsande matlagare. Är det likasinnade forskare som ska läsa den vetenskapliga artikeln behöver termerna förmodligen inte någon närmare förklaring, men i en dagstidning är det klokt att omformulera samma artikels innehåll med omsorg för den inte lika insatte läsaren. För att anpassa sin text till mottagare och stil görs ett antal

medvetna val. Längd på meningsuppbyggnad och stycken, svårighetsgrad på ord och hur olika modaliteter används i texten är exempel på sådana.

Men för att verkligen nå en genres stil behöver vi förebilder. Genom att studera modelltexter inom aktuell genre kan vi ta reda på vad som rent konkret skiljer texterna åt. Läsartilltal, tempus, anföring och berättarstil är exempel på stildrag som modelltextanalys kan synliggöra. Ett annat stildrag som på ett effektivt sätt kan locka mottagaren till att fortsätta läsa är bildspråk. Det används i stor omfattning av författare till skönlitteratur, men även i sakprosa där målet är att sätta läsaren i skribentens tänkta rum. Bildspråk kan ta sig uttryck på olika sätt: genom metaforer, liknelser eller beskrivningar av miljöer. Men det kan också beskriva personers fysiska reaktioner och på så sätt ge läsaren en förnimmelse av känslan som karaktären upplever. Med hjälp av olika bildspråk kan alltså läsaren få ett starkare intryck av berättelsen.

En annan viktig ingrediens för att göra intryck på läsaren är att placera denne i rätt tid och rum genom medvetna val av tempus. Journalisten Sören Larsson skriver om begreppen *huvudtid* och *bitid* som ett verktyg för att leda en berättelse framåt. Huvudtiden utspelar sig där skribenten väljer att placera läsaren. Därifrån görs sedan utflykter till en eller flera olika bitider – det vill säga situationer utanför läsarens upplevda ”nu” – som berikar berättelsen. Att växla tempus i en text kan intensifiera läsandet, men bör ändå undvikas om skribenten inte säkert behärskar konsten att tydligt föra läsaren fram och tillbaka på den avancerade tempusvägen. Här gäller, liksom inför så många andra normer och regler vi förhåller oss till inom skrivande, att vi tillåts bryta mot denna regel så länge vi gör det medvetet.

Ett viktigt verktyg för att uppnå läsarvänlighet är textbindning, ofta kallad ”den röda tråden”. Skribenten har som uppgift att leda sin läsare genom texten, att ta denne i hand och varsamt lägga den röda tråden däri. Inga som helst krav ska ställas på läsaren att hitta denna omtalade tråd på egen hand. Om läsaren inte förstår sig på texten, har skribenten inte uppfyllt textbindningens regler – eller åtminstone inte gjort tillräckligt smidiga avsteg från dem. I analyser av modelltexter utifrån textbindningsperspektivet kan man känna på trådar, linda dem runt sitt finger och inspektera dem. Man kan se tråden i olika skepnader – ibland gul, ibland blå och ibland fransig – och på så sätt finna vilket sätt man själv vill använda. Att få till den där välformade röda tråden som håller hur man än vrider och vänder på den, är ett hantverk i sig. Och tillverkningen av en hållbar röd tråd stavas *sammanhang*. Språkvetaren Karin Helgesson förklarar: ”Textbindning är det i en text som gör att läsaren ser sammanhangen och förstår hur det hänger ihop.” En text anses väl bunden när både stycken och meningar tydligt hänger ihop och bildar en gemensam kontext. Risken vid dålig textbindning är helt enkelt att man förvirrar eller tråkar ut läsaren, och att den framvärkta texten därmed lämnas åt ett oläst öde.

Det finns gott om verktyg, strategier och normer som skribenter kan ta hjälp av. Men hur vet man när en text är klar för publicering? Det krassa svaret är att en text aldrig egentligen blir klar. Alla som gett sig på ett försök till textskapande vet att man kan fila på en text hur länge som helst. Förmodligen hittar man något nytt att förändra varje gång man tittar på den. Och faktum är att det är naturligt att vilja omformulera sig – eller till och med ändra ståndpunkt. Dels på grund av att tidsaspekten ger oss distans till texten och en färsk blick, dels eftersom vi skribenter förändras när dagsaktuella intryck och lärdomar påverkar oss och därmed även vilket budskap vi vill förmedla. Det som i själva verket sätter punkt för texten och skrivprocessen är dess deadline.

Som Strömquist konstaterar tar skrivande tid, samtidigt som det är en komplicerad och arbetskrävande problemlösningsprocess. Men med hjälp av delmål, strategier för skrivprocessen och genom medvetet arbete med skrivregler kan uppmaningar som att ”bara skriva ihop en text” kanske ändå kännas en gnutta mindre skrämmande eftersom vi vet vad det faktiskt innebär att skriva en text. Kanske kan inte bara utbildade skribenter, utan även vi

vardagsskribenter anamma utmaningen att skapa struktur och bryta ner istället för att bryta ihop. Kanske är det dags att vi ger vårt eget skrivande en chans och ser textarbetet som en lustfylld resa. Det är trots allt en gratis åkkupong till den hisnande bergochdalanbanan *Skrivprocessen*.